

ТЕМА МАТЕРИНСТВА В ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА-ХУДОЖНИКА

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. актуальною є потреба в новому осмисленні творчості Т. Шевченка відповідно до світосприйняття сучасного українського суспільства. Новітнє літературознавство має чимало наукових праць, що стосуються творчості Шевченка-поета, зокрема, тих, що присвячені вивченню жіночої теми у творях Кобзаря. Тоді, як його образотворча діяльність є недостатньо дослідженою. Враховуючи те, що для Т. Шевченка ставлення до мистецтва відображене в єдності слова і образу, його творчість як поета і як художника не лише сутнісно тотожна, але й взаємодоповнююча. Т. Шевченко і в образотворчому мистецтві, і в літературі підніс жінку на найвищий п'єдестал чистоти, глибини, вірності почуттів, моральної краси і материнської величі. Виходячи з того, яким стилістично визначеним було мистецтво періоду романтизму, митець зумів виробити свій власний погляд і підхід, творити через ідею гуманізму, народності, боротьби за кращу долю жінки-матері.

Основна увага дослідження акцентована на художніх творах митця на тему материнства, в яких образ жінки-матері був символом української ментальності.

Стан дослідження. Перші документальні та інші матеріали, що стосуються діяльності Шевченка-художника, датуються 1835-1845 рр. Це різні документи, що вперше було взято до уваги в публікації «Шевченко в Академії художеств» із часопису «Киевская старина», що друкувався в Києві у 1882-1907 рр. Загалом вивчення його образотворчих творів розпочалось разом із першими кроками мистецтвознавчої науки. З початком ХХ ст. з'являються дослідження Є. Кузьміна «Т. Г. Шевченко як живописець і гравер» (1900 р.), М. Сумцова «Картини і рисунки Т. Г. Шевченка» (1905 р.), О. Сластьона: «Шевченко як маляр» (1906 р.), «Шевченко у мистецтві» (1911 р.) та ін. У радянський період виходять такі праці, присвячені художній творчості Кобзаря: О. Новицького «Шевченко як художник» (1930 р.), М. Бурачека «Великий народний художник» (1939 р.), С. Раєвського «Життя і творчість художника Тараса Шевченка» (1939 р.), П. Говді «Т. Г. Шевченко – художник» (1955 р.), В. Касіяна «Мистецтво Тараса Шевченка» (1963 р.), З. Тархан-Берези «Шевченко – поет і художник» (1985 р.) та ін.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначився фундаментальними працями В. Овсійчука, який найбільш повно представив малярські досягнення Т. Шевченка, його національну спрямованість – «Мистецька спадщина Т. Шевченка у контексті європейської художньої культури» (2008 р.), Д. Антоновича «Шевченко-маляр» (2004 р.), Л. Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» (2008 р.) та ін. Проте, тема материнства в художній спадщині митця ще й досі не є темою окремого системного дослідження.

Для аналізу художніх творів Т. Шевченка на тему материнства до уваги взято праці, що стосуються еволюції жіночої теми в його поетичній творчості: Д. Чалого «Образ жінки в поезії Шевченка» (1956 р.), Й. Голумбйовського – «Шевченкові жіночі образи в оцінці І. Франка» (1972 р.), «Еволюція образу матері в поемах Т. Г. Шевченка» (1973 р.), Т. Бовсунівської «Художня концепція жінки у творчості Т. Шевченка» (1999 р.), Н. Зборовської «Код української літератури» (2006 р.).

Мета дослідження – виявлення художніх аспектів формування образу матері у малярській творчості Т. Шевченка, що відображають особливості світосприйняття художника.

Т. Шевченко не мислив собі сім'ї без дітей. Жінка, що виходить заміж, повинна готуватися стати матір'ю, бо бути матір'ю – щастя, бо жінка-мати – велика суспільна справа. Він віддає пошану і повагу жінці-матері, яка гідно виконує свої материнські обов'язки. Т. Шевченко і в образотворчому мистецтві, і в літературі ідеалізує матір, ототожнюючи її з образом Богородиці. Тема жіночої долі була провідною у його творчості як художника, так і поета. Образ матері митець трансформує, в основному, крізь скривджених і нещасних жінок, схожих із поетичними героїнями.

Мистецтво художника Т. Шевченка глибоко-символічне, маючи яскраво виражену національну спрямованість, що характеризує тогочасну епоху романтизму. За словами Н. Зборовської «...В українського реалістичного романтика, яким є Т. Шевченко, переживається піднесена любов до Матері на основі бачення реалістичної жіночості як української несвідомості, глибинно потенційної у своєму розвитку, здатної відроджувати не лише національну, а й загальнолюдську мужність...» [1; 96].

У даній розвідці розглядаються кілька творів – «Катерина» (1842 р.), «Селянська родина» (1843 р.); графічні малюнки – «Сліпа з дочкою» (1842 р.), «Молитва матері» (1853 р.), що дають змогу простежити особливе становище жінки-матері очима українського генія.

Дослідники живописної спадщини Шевченка зазначають, що картину «Катерина» він написав у 1842 р. До появи «Катерини» і в українському, і в загальноєвропейському мистецтві не було твору з таким гострим і злободенним соціальним сюжетом. Вперше героїнею живописного полотна стала людина з народу – дівчина-кріпачка, жертва панської розпусти, принижена й ображена в найкращих почуттях [6; 5].

Катерина – алегоричний символ багатостраждальної України, зневажена в любові та знівечена в почутті материнства, втілюючи, при цьому, образ української Мадонни. Тут прозвучав стихійний протест проти соціальної несправедливості та кріпацького рабства.

В. Овсійчук писав, що «картина «Катерина», в якій правда життя і доля людини розглядалася крізь проєкцію історичної минувшини, персоніфікуючись у долю країни. Поєднання символічно-алегоричних принципів з асоціативними та поєднання історичного спрямування з побутовим ускладнювало жанрове вираження твору, який ще й до того наділений яскравою монументально-епічною виразністю й позитивним соціально-естетичними цінностями – все це твір Шевченка відокремило від тогочасних, підкреслюючи в ньому і колористичну традицію ренесансної вівтарної картини» [3; 650].

«Я намалював Катерину в той час, як вона попросилася з своїм москаликом і вертається в село; у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже, а вона, сердешна, тільки не плаче ...а москаль дере собі, тільки курява ляга; собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім боці могила, на могилі вітряк, а там уже степ тільки мріє. Отака ота картина!» [7; 346]. Ці слова, вирвані з контексту листування Т. Шевченка до Г. Тарновського, вказують на те, що дану картину не можна вважати ілюстрацією до однойменного поетичного твору автора. Це самостійний твір на спільну з поемою тему і побудований відповідно до специфіки образотворчого мистецтва.

Т. Шевченко у «Катерині» використав достатньо широкий інформативний матеріал, що й спонукало його до особливого вирішення. Тут простежується обізнаність автора з європейським мистецтвом Ренесансу і бароко, з українським іконописом та античною культурою.

Вважається, що композиція картини побудована з дотриманням настанов академічного мистецтва. Вона являє собою рівнобедрений трикутник (постать Катерини), вписаний в овал, до якого входять бокові постаті, що вливаються в перебіг подій і сприяють монументалізації образу Катерини, драматичній напрузі твору. Численні предмети-символи розкривають поглиблений зміст картини: кілька зламаних стеблин збіжжя, пусті колоски, дубова гілка, сокира та ін. Чітко простежуються традиційні для академічних композицій діагоналі. Образ знеславленої дівчини – не лише композиційний, а й смисловий центр твору. Особливої уваги заслуговує артистичний жест рук Катерини і рисунок її ніг, який можна порівняти із «Сікстинською Мадонною» Рафаеля.

Таким чином, Шевченко ототожнює просту сільську дівчину з Мадонною, зосередивши увагу на головному – символі материнства.

Кольорова гама твору залежна від живописних позицій К. Брюллова. Червоний колір виступає домінантою, акцентуючи увагу на головному – трагедії дівчини-покритки, а холодне, зеленувато-синє тло підкреслює її сумний настрій.

Шевченко творив дану картину за межами України, не маючи змоги малювати з натури. Проте, відчутним є виразне національне спрямування, що характеризує автора як репрезентанта нації. Тут утверджується святість та гідність материнства. Митець дає зрозуміти, якого соціального стану Катерина. Прагнучи до посилення емоційного звучання, автор наповнює твір дрібними деталями (елементами вбрання); вказує на самотність дівчини, зобразивши Катерину і офіцера, які рухаються з одного пункту, проте, в протилежні напрямки [2; 11].

Шевченкова «Катерина» – фундаментально-багатозначний твір, що несе соціально-викривальний зміст. Тут інтерпретується образ матері-покритки в образ Мадонни (який з часом стане архетипом українського образотворчого мистецтва), трагедія дівчини символізує трагедію України.

Т. Шевченко належить до тих митців, що здатні до саморефлексії, наповнюючи твори на тему материнства роздумами, сумнівами, переживаннями, аналізуючи психічний стан матері. На противагу, втіленому художником, скривдженому образу Катерини виступає безтурботний сюжет картини – «Селянська родина», в якій Т. Шевченко звернувся до теми святості духовної таїни материнства. Дану картину більшість критиків, серед яких мистецтвознавці Д. Степовик та Є. Жаборюк, зарахували до творів побутового жанру. В її основу ліг простий сюжет обговорення батьком і матір'ю вчинку дитини. Тут простежується образотворча філософія автора, його аналітична віртуозність.

У «Селянській родині» відчувається внутрішній перегук з євангельською темою – з «Святою родиною». Сюжет із Богородицею Марією, Йосипом та малим Ісусом Христом перенесений Шевченком на народний ґрунт. Дія на першому плані (малюк, що грається) складає оповідальний сюжет картини. У розмові батьків, жестах, виразі обличчя і позах окреслюються характери жінки й чоловіка, їхня зацікавленість поведінкою дитини [4].

Ідея «Сікстинської Мадонни», передчуття неминучих тортур і тут простежується в материнській етиці, характерній для українського сімейного побуту. Автор переосмислює просту сільську жінку, в якій материнська сутність контрастує з ідеалізацією, притаманною романтичним поглядам.

Після пошуку зображення материнських жестів, які повинні інформувати про смислове навантаження твору, художник, що завжди прагнув спілкуватися з народом його рідною мовою, створює у «Селянській родині» образ Берегині. Жінка – берегиня домашнього вогнища, тепла, тобто родинного затишку – була для Т. Шевченка Берегинєю українського народу.

Зміцнювати й утверджувати космічну структуру осмисленого етносом чи нацією буття, наповнювати сакральним змістом споконвічно важливі дії людей має на меті ритуал. Ритуальним жестом берегині в українському народному мистецтві можна вважати інстинктивно-оберігаючий рух матері над дитиною, композиційно увиразнений вдало прописаним світловим акцентом. Дана картина характеризує використання сонячного світла не тільки як засобу творення композиції, але й як основного засобу розкриття змісту твору. Завдяки використанню м'якого світла, відображений багатогранний сюжет релігійно-побутового значення. Романтична атмосфера дала можливість митцю бачити благословенні миті у реальному народному житті.

Своїми пошуками сонячного освітлення на відкритому повітрі Шевченко на 30 років випередив відкриття французьких імпресіоністів, які практикували написання своїх творів при різному освітленні і використовували сонячне світло як основний чинник. Йому вдалося відтворити вібрацію повітря, але без рабського копіювання. Проте, тоді як імпресіоністи настільки зруйнували контурне зображення, подекуди й зовсім відмовившись від нього, Шевченко зберіг необхідну виразність, яку в XIX ст. здатен був витримати не кожен прихильний до чітких контурів художник-академіст.

«Селянська родина» для художника – ідеал, до якого він прагнув протягом життя. Так яскраво споконвічний, невід'ємний образ українського народу – родину – вперше в національному живописі вдалося втілити саме Т. Шевченку. Тут підкреслено гуманістичні цінності самого автора, зокрема, поклоніння перед жінкою-матір'ю, ставлення до якої було виміром соціальної розвиненості людської спільноти.

На мотив поеми «Слепая» Т. Шевченко виконав олівцем, сепією і тушшю однойменний графічний малюнок (автоілюстрацію), а також шість начерків та ескізів. На малюнку «Сліпа з дочкою» увагу зосереджено на обличчях та позах; Оксана спить, поклавши голову на коліна матері. Скорботний образ матері різко контрастує з красою молодої дівчини – і цим ще більше підкреслюється трагізм долі сліпої-покритки. Критики вважають, що тут зовнішність жінок (матері і дочки) зображено ідеалізовано. Реалістичніше сліпу та її доньку художник зобразив на ескізах, виконаних олівцем. У центрі зображено героїню щасливою, але з відчуттям скорботності. На ескізі, виконаному сепією, можна побачити палаючі палати, постаті божевільної Оксани та її матері. Очевидно, автор прагнув до емоційнішого звучання сюжету, пошуку найбільш вдалого варіанту власного задуму.

«Молитва матері» – ще один графічний малюнок митця, виконаний сепією. Відомостей про даний твір дуже мало. Існують припущення [5; 31], що сюжетом малюнка могла послужити важка недуга сина Ускових – Дмитра, який згодом помер, оскільки образ матері нагадує портрети А. Ускової. Центром твору виступає постать матері, зображена у молитовній позі, що символізує відмову від себе заради дитини. Стає очевидним, наскільки глибоко Т. Шевченко переживав трагічну долю матері.

Усі твори Т. Шевченка відзначені досить потужним мистецьким духом, атмосферою Шевченка-художника, характеризуються як художньо-осмислена реальність. Вони позначені індивідуальністю, оригінальністю митця; зображення жінки-матері – глибокі, тасмичні, містичні, загадкові. Шевченко володів сплавом духовності, духовного бачення й техніки, ототожнюючи фізичне життя з містичним.

Висновки. Тема материнства була однією з провідних у творчості Шевченка. Проте, коло сюжетів, у яких присутня дана тема, типологічно досить обмежене. Здебільшого, образ матері художник трансформувал через образ «матері-покритки», який мав на меті привернути увагу до гострої соціальної проблеми, поглумленої жіночої святості, докорінної зміни статусу жінки в суспільстві. Його образотворча діяльність наповнена також простими, побутовими сценами з численними предметами-символами, які персоніфікують матір, як берегиню домашнього вогнища, уособлення релігійного культу. У поезії Шевченко зображував Україну і український народ як єдність матері й дитини. І саме таку матір він мав на меті увіковічити і в образотворчому мистецтві. Тому у живописних образах матері втілюється також образ Батьківщини.

Природному генію Т. Шевченку вдалося проаналізувати світову культуру, відчутти дух романтичної епохи і створити образ жінки-матері в якому його «живописне» слово перетворюється в живописний образ. Простеживши еволюційний розвиток теми материнства в образотворчій діяльності митця з'ясовано, що образ матері відбивав національне спрямування, зорієнтоване до національної свободи та самопожертви жінки-матері. Питання характеристики національно-психологічного образу матері в образотворчій діяльності Т. Шевченка перебуває на етапі становлення і потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. *Зборовська Н.* Код української літератури / Н. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
2. *Іванишин В.* Непрочитаний Шевченко / В. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 32 с.
3. *Овсійчук В.* Роздуми над картиною Т. Шевченка «Катерина» / В. Овсійчук // Народознавчі зошити. – 1999. – Зошит 5. – С. 650–659.
4. *Степовик Д.* Унікальний внесок Т. Шевченка в образотворче мистецтво (до 150-річчя упокоєння поета і митця) [Електронний ресурс] / Д. Степовик. – Режим доступу : <http://www.kda.org.ua/statti/1145-unikalnyi-vnesok-tarasa-shevchenka-v-obrazotvorche-mystetstvo.html>.
5. *Тарас Шевченко.* Повне збір. тв. : у 10 т. / Т. Шевченко. – К., 1964. – Т. 9 : Живопис, графіка 1851-1857. – VIII с. + 177 іл. + 112 с.
6. *Хіврич С.* Художні прийоми творення образів у картинах Т. Шевченка / С. Хіврич // Укр. мова й література в сучасній школі. – 2013. – № 4. – С. 55–59.
7. *Шевченко Т.* Твори : в 2 т. / Т. Шевченко. – СПб., 1911. – Т. 2 : Лист до Г. С. Тарнавського від 25 січня 1843 р. – С. 346–347.

Резюме

Розкрито художні аспекти формування образу матері у малярській творчості Шевченка, що відображають особливості світосприйняття художника, що трансформуються крізь призму національної самоідентифікації.

Ключові слова: образ, творчість, художник, матір.

Summary

Kovtun M. A theme of maternity in creative work of Shevchenko as an artist

The article deals with the artistic aspects of the image of the mother in the Painter of Shevchenko which reflect the features of the worldview of the artist transformed through the prism of national identity.

Key words: image, creativity, artist, mother.

Анотация

Ковтун М.Н. Тема материнства в творчестве Шевченка-художника

Раскрыто художественные аспекты формирования образа матери в живописном творчестве Шевченка, отражающие особенности мировосприятия художника, трансформирующиеся сквозь призму национальной самоидентификации.

Ключевые слова: образ, творчество, художник, мать.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 792.07

Н.В. Кукуруза

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРНІЙ КОМПОЗИЦІЇ: СУЧАСНІ ЖАНРОВІ ВИРІШЕННЯ

Жанр літературної композиції – унікальне явище, що виникло на межі мистецтва художнього слова і театру. Він існує на перетині як теоретичних аспектів мистецтвознавства, культурології, театрознавства, літературознавства, так і практичних, пов'язаних із специфікою «створення» і втілення на сцені.

Актуальність дослідження життя і творчості Т. Шевченка в жанрі літературної композиції на прикладі сучасних мистецьких практик зумовлена тим, що, по-перше, соціокультурні процеси кінця ХХ – початку ХХІ ст. зумовили руйнування традиційної ієрархії жанрів та трансформацію жанру мистецтва художнього слова; по-друге, потребує аналізу втілення Шевченкового слова у творчості як окремих митців, так і театральних колективів.

Мета статті – розкрити нове бачення постаті Т. Шевченка в культурно-мистецькому просторі та сучасне трактування життя і творчості Кобзаря сценічними засобами.

Сьогодні життя і творчість Великого Кобзаря набуває різноманітних трактувань, зокрема у практиках професійних митців, театр-студій, що експериментують з не драматургічним матеріалом, окремих театральних постановках та мистецьких проєктах. Як зазначає режисер С. Проскурня, існує «багато різних Шевченків: адміністративний Шевченко, шкільний Шевченко, модерний Шевченко, космічний Шевченко, богорівний Шевченко...» [12].

Жанр літературної композиції представлений сьогодні як традиційними жанровими моделями, так і постмодерністськими. Умовно можемо виділити наступні види компонування літературної першооснови композицій:

– створені безпосередньо за творами самого Шевченка («Євангеліє від Тараса», «Думи» Б. Козака, «Дума Кобзарєва» А. Паламаренка);

– поєднані з різножанровими видами не драматургічного матеріалу, присвячені його творчості й біографії (поезія Т. Шевченка, інших поетів, художня проза, публіцистика, архівні матеріали, мемуари, листи, публікації шевченкознавців) (І. Бернадський «Шевченко, якого ми не знаємо»);

– поетичні композиції за творами різних авторів, присвячені постаті Шевченка («Шевченкові думи» М. Булата);

– монтаж єдиного твору Т. Шевченка засобом виключення окремих шматків, визначених автором-виконавцем (широко застосовується читцями-аматорами).

Сценічне втілення композицій на літературній естраді можемо розмежувати на:

– класичне художнє виконання (читання), як варіант – у поєднанні з музичним супроводом;

– художнє виконання у поєднанні з театральними засобами виразності (пластика, мізансценування; музичне і світлове оформлення; реквізит, костюм);

Окремо можна говорити про:

– жанр моновистави («Наймичка» Л. Кушкової, «Гайдамаки» М. Мельника, «Сон. Комедія» театру «У кошику» І. Волицької);

– мистецькі проєкти (спільний проєкт театральної майстерні «Vinoga-playing-tovn» (Харків) з «Новим театром» Прилуки) «KOBZAR plays WWWevchen.come.today» (реж. І. Кобзар), дійство «Страсті за Тарасом» реж. В. Вовкуна, композитора Є. Станковича);

– театральні постановки («Катерина» реж. Б. Ревкевича в Національному академічному українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької);

– конкурси читців, де виконання поезії Шевченка починає відходити від традиційного, набуваючи різноманітних ознак візуалізації.